

УДК 94:341.485](477)«1932/1933»:004.77
DOI: 10.32626/2309-7086.2022-19.202-214

Тетяна Боряк

ORCID 0000-0002-7472-0014

*кандидат історичних наук, доцент, докторант
Київський національний університет імені Тараса Шевченка*

ЕЛЕКТРОННІ РЕСУРСИ З ТЕМАТИКИ ГОЛОДОМОРУ: КЛАСИФІКАЦІЯ ТА СПЕЦИФІКА ФУНКЦІОНУВАННЯ

У статті проаналізовано електронні ресурси з проблематики Голодомору 1932-1933 рр. та запропоновано їх поділ на чотири групи. Джерелами є українські та закордонні електронні ресурси, зокрема ті, які щезли з мережі. Виокремлено чинники зникнення баз даних з тематики в Інтернеті. Констатовано вплив політичних чинників на збереженість і повноту електронних ресурсів про Голодомор.

Ключові слова: Голодомор 1932-1933 рр., електронні ресурси, джерела Голодомору, усна історія, бази даних, гуманітарна політика.

Постановка проблеми. Розвиток інформаційних технологій ставить перед істориками нові виклики. Електронні ресурси (далі – е-ресурси), які використовуються як джерело історичної інформації, Олена Левчук пропонує розглядати як об'єкт пізнання, як складову «інформаційного забезпечення дослідницьких практик» та як історичне джерело, що поєднує різні «типи історичних доказів» (у нашому випадку – письмові, аудіовізуальні, лінгвістичні) [10]. Нас цікавить другий аспект – коли йдеться про репрезентацію усної історичної джерел у мережі для потреб дослідників.

Е-ресурси з проблеми Голодомору – загалом і усних свідчень, зокрема становлять доволі значний і специфічний сегмент джерельної бази голодоморних студій. Вони ледь не є ровесниками Інтернету, адже почали з'являтися вже на початку функціонування мережі. Перші з них датуються 1997 р. – напередодні 65-х роковин Голодомору. Особливо активно вони почали формуватися на початку 2000-х рр. (напередодні 70-х роковин трагедії). Перші такі ресурси з'явилися на Заході (США, Канада), майже одночасно почали з'являтися і в Україні. Спочатку це були електронні (мережеві) репліки, копії книжкових видань на традиційних носіях, згодом з'явилися спеціалізовані ресурси у вигляді баз даних з розвинутим пошуковим апаратом. На сьогодні вже можна підбити підсумки формування електронних ресурсів, окреслити контури таких масивів та специфіку їх функціонування у зв'язку з двома чинниками. Першим є відхід покоління безпосередніх очевидців, що уможливило такий аналіз. Другим є запровадження до наукового обігу шляхом або публікації, або включенням у 1990-х – 2010-х рр. до довідкового апарату джерел, які зберігаються в архівних установах.

Метою дослідження є класифікація наявних е-ресурсів із проблематики Голодомору, передусім тих, які містять джерела особового походження (усна історія, спогади тощо), а також розгляд специфіки їх функціонування з точки зору зникнення з мережі таких ресурсів та пояснень цього феномену.

Виклад основного матеріалу. На сьогодні в мережі є величезний (майже неосяжний) за обсягом, різножанровий за форматом і вкрай різноманітний за змістом інформаційний ресурс, пов'язаний з Голодомором в Україні 1932-1933 рр. і спродукований тисячами академічних, урядових, громадських, публічних та інших інституцій. Елементарний запит до пошукової системи Google демонструє серйозну «насиченість» Всесвітньої мережі відповідними поняттями; результат вражає: від 1,4 млн (укр. «Голодомор») до 1,7 млн (англ. «Holodomor») згадок (дані станом на кінець 2022 р.). Зрозуміло, їх абсолютна більшість є побіжним інформаційним фоном, або ж інформаційним «шумом», на тлі якого діють лише кілька сотень ресурсів із виразним контентом, пов'язаним з даною темою. Усноісторичний сегмент цих ресурсів є доволі значним, але присутній він далеко не в усіх ресурсах.

На запит з простим набором ключових слів (Famine, Genocide, Holodomor, Ukraine) пошукові сервери надають інформацію про наявність понад 18 тис. вебсторінок. Серед них – спеціальні вебсайти з Голодомору офіційних установ, громадських організацій, меморіальних об'єднань; тематичні розділи, присвячені цій проблемі на інших сайтах; численні повнотекстові публікації документів, офіційних матеріалів, досліджень, оглядів джерел; прес-релізів, заяв, звернень; документальних і мистецьких Інтернет-виставок; сотні тематичних публікацій на інформаційних сайтах з історії України, всесвітньої історії новітнього часу або історії комунізму; спеціальні розділи електронних туристичних довідників про Україну; відомості з електронних каталогів бібліотек, інших бібліографічних довідників тощо.

Інформаційний масив Електронного архіву Голодомору є вкрай динамічним, «живим», таким, що постійно розвивається, на відміну від відносно статичного масиву свідчень у традиційних (немережевих) форматах, формування якого поступово уповільнюється та, вочевидь, невдовзі майже припиниться. Відтак саме електронний, а точніше – мережевий формат усної історії Голодомору виходить на перший план, якщо ми говоримо про перспективи досліджень даної тематики.

Усноісторичні джерела представляються в них по-різному: від невиданих реплік (цифрових копій) опублікованих у традиційному книжковому форматі свідчень до серйозних баз даних (спеціалізовані електронні архіви) із зручним пошуковим апаратом і складними зв'язками між окремими структурними сегментами баз.

За форматом представлення матеріалів зазначені е-ресурси можна систематизувати за такими блоками:

1. Спеціалізовані електронні архіви. Таких можемо нараховувати наразі сім (з них чотири питома українські проекти). Їхня принципова відмінність від інших ресурсів полягає в тому, що це бази даних, представлені у вільному доступі в мережі Інтернет. Це такі, як:

Електронний архів Голодомору (2003-2008) (далі – ЕАГ), проект Держкомархіву, прототип Цифрового архіву Голодомору (Боряк, Лобузін, Юркова, 2021, 140).

Електронний архів Українського визвольного руху (2013-), який містить витяги з листів громадян, що отримали допомогу від Берлінського ко-

мітету допомоги голодуючим, вирізки із закордонної преси, архіву комітетів допомоги голодуючим на Україні, свідчення іноземних дипломатів про Голодомор в документах ОГПУ. Загалом пошук за 1933 р. дає понад 1,5 тис. документів, і переважна більшість з них стосуються саме голоду, зокрема, допомогової [7].

Цифровий архів Голодомору / Holodomor Digital Archives (2020-), Інститут історії України НАНУ (далі – ЦАГ) [2, с.138]. Досвід опрацювання першого ЕАГ, так само як масиву інформаційних ресурсів, методичного інструментарію, – все це, безумовно, прислужилося до реалізації подальших мережевих проєктів, зокрема, і ЦАГ. На даний час це єдиний електронний архів, що дає розуміння суцільної щоденної хроніки Голодомору в документах і свідченнях (останні лише починають заповнювати базу, їх 50 одиниць, натомість базовий масив документів складає бл. 4000 одиниць). Наявні документи можна викликати за датами, ключовими словами, тематикою і т.п. Загальний обсяг документів, свідчень, довідкових записів тощо складає 6,5 тис. записів, із них 384 одиниці – фотодокументи.

Голодомор-геноцид 1932-1933, сайт Національного музею Голодомору-геноциду (2019-). Це потужний агрегатор різноформатних ресурсів про Голодомор, зокрема на ньому представлено близько 1000 свідчень з 20-ти областей України; з них: 240 записано 2020-2021 рр.; 780 – стосуються часів Голодомору, 91 – голоду 1946-1947 рр.; 1 – голоду 1921-1923 рр. Представлена також інтерактивна мапа спогадів людей, що пережили Голодомор [15].

Інформаційна система Музею Голодомору робить можливим пошук свідчення за областю, районом, населеним пунктом, прізвиськом та ключовими словами. За ключові слова обрано: Голодомор; колективізація; хлібзаготівлі; закон про п'ять колосків; розкуркулення. Хоча у рубриці «Експедиції 2020-2021» додано ще такі ключові слова, як активісти, виживання, подвірні обшуки, торгсін. Важливо відзначити, що окремо подано інформацію про місце проживання респондента під час Голодомору, збережено вимову [6].

Інтернет архів епохи Голодомору, HREC (2018-). Це перспективний ресурс з точки зору інституційного, інтелектуального забезпечення, що досягається завдяки фінансовій підтримці Дослідницького та освітнього консорціуму Голодомору Канадського інституту українських студій, Університет Альберти (Канада). Своєю метою його засновники проголошують «системне формування цілісної е-колекції історичних джерел епохи Голодомору». В перспективі планується створити глобальну базу свідчень, картографічний веб-ресурс «Місця пам'яті». З наявних нині електронних колекцій функціонують дві: фотодокументи (314 одиниць) та твори образотворчого мистецтва (149) [9].

На сайті *HREC* також розміщено рубрику «Ресурси», де подано 11 документів, які організували голод; дані про книгу В. Нолла [11] та його усноісторичний проєкт; посилання на два проєкти із записування усної історії; матеріали Комісії конгресу США з дослідження голоду; 16 спогадів з Проєкту «Осередок»; статті тогочасних іноземних репортерів про голод та зі шпальт українських газет; посилання про проєкт «Мапа»; деякі матеріа-

ли щодо меморіалізації Голоду (Resources). У окремій рубриці «Спеціальні колекції HREC» міститься Колекція В. Маняка (229 листів до нього зі спогадами про голод) (The Maniak Collection).

Арегатор «Голодомор: Бібліотека ресурсів» (2007-), розроблений Конектикутським комітетом з питань Голодомору (США) – унікальний ресурс, із добре структурованим контентом, що об'єднав як усноісторичні свідчення, так і західну історіографію Голодомору. Тут подано найповніший на сьогодні каталог Інтернет-ресурсів.

Ресурс складається з двох великих сегментів: каталога ресурсів Інтернету і масиву свідчень (посилання на видання, посилання на сайт чи е-ресурс). Останні супроводжуються відповідним науковим апаратом – публікаціями, бібліографією, оглядами тощо. Запропоновано таку структуру розділу усної історії: повнотекстові спогади, щоденникові записи, листи (поділ на тих, хто вижив, і свідків – 11); документальні фільми та відеозаписи свідчень [9]; свідчення у колекціях (5 візуальних та 12 друкованих); дослідження свідчень (4) [19]. Недоліком можна визнати незначну кількість джерел, виставлених до огляду. Ймовірно, це пояснюється зосередженістю розробників проєкту на винятково англійськомовних виданнях. Загалом включено понад 200 ресурсів.

Окремий розділ присвячено свідченням очевидців і оповідей тих, хто вижив. Це короткий огляд масиву свідчень відповідно до авторської класифікації:

- 1) повнотекстові спогади, щоденники, листи тих, хто вижив та очевидців;
- 2) фільми та короткі відео;
- 3) свідчення у колекціях (аудіо- відеоджерела та опубліковані);
- 4) дослідження спогадів, що з'явилися на Заході; переклад витягів з джерел; аналіз бібліографії (хто писав про усні свідчення); посилання на ресурси та удоступнені в мережі праці [18].

Загалом ресурс дає розуміння англійськомовній аудиторії про наратив джерел особового походження щодо Голодомору, не кажучи вже про інші аспекти ресурсу – першоджерела, реакція Заходу, питання демографії, генциду тощо [24].

Проект МАПА (2013-) – також є своєрідним архівом Голодомору. Це цифровий атлас новітньої історії України, побудований на базі ГІС-технологій, ядром якого став масив ГІС-карт про Голодомор. Один із сегментів архіву розроблявся авторкою на основі усноісторичних джерел [13].

Проект «Великий Голод» презентує інформацію, яка стосується демографічних втрат, що їх зазнала Україна у 1932-1933 роках, її етнічного складу, адміністративного розподілу й екологічних зон. Проект також містить інформацію щодо основних напрямів радянської урядової політики, її результатів і наслідків. Окрім вебмапи, проєкт презентує галерею традиційних мап і картографічний Журнал Голодомору [28].

2. Спеціальні тематичні ресурси – надзвичайно різноманітна та потужна інформативна група. Матеріали почали з'являтися в мережі з сер. 90-х років; багато з ресурсів того часу «не дожили до сьогодні». Це дуже нетривкий масив, ситуативний, переважно «проєктного» походження, тоб-

то складається з тих ресурсів, під формування яких ініціаторам (розробникам) вдавалося дістати кошти; із завершенням фінансування ресурси переважно припиняли існування.

Серед «довгожителів» можна назвати Харківський проект, дарма що і там остання новина датується 2015 роком. Тут є документи, фото, свідчення очевидців; документальні фільми; аудіо-відео матеріали; інституційні колекції; документальні виставки; опубліковано щоденник Гарета Джонса. Наповнення виглядає дещо хаотичним, проте виставлені 160 свідчень з Харківщини і два десятки свідчень у форматі відеозапису складають безумовну цінність [5]. Тематичну сторінку започаткував НЦНК «Музей Івана Гончара» [8].

Потужна українська діаспора в Канаді, що має родинний і персональний досвід проживання під час голоду, витворила низку профільних ресурсів. Так, у 1982 р. на вшанування 50-ї річниці голоду було створено Українсько-Канадський дослідно-документаційний центр в Торонто як Комітет дослідження голоду в Україні при Інституті св. Володимира (з 1988 діє як Центр під вказаною назвою).

Серед документів є колекції таких чотирьох усноісторичних проєктів: 25 усноісторичних джерела, записаних для фільму «Жнива розпачу» (перший проєкт, ініційований 1981 р.) [34, с.67]; доступні на сайті понад 80 інтерв'ю другого проєкту «Share the Story» 2008 р. (75-ті роковини Голодомору); 61 інтерв'ю, записані в межах третього проєкту «Holodomor survivors», ініційованого того ж 2008 р. [21]; 21 інтерв'ю дітей очевидців підготовлені в ході виконання четвертого проєкту «Children of Holodomor Survivors Speak» (2015-2016 pp.) [21].

Станом на 2003 р. задекларовано 164 усноісторичних джерела, станом на 2022 р. – 187. Крім цього, Центр зберігає копії аудіозаписів Дж. Мейса у ході роботи над проєктом для Комісії Сенату (98 одиниць) [34, с.67] та архівних документів з німецьких, італійських і британських архівів (17 коробок), а також матеріали Комісії світового конгресу 1988 р. [3].

До інших ресурсів можна віднести сайт Центру Прейрі дослідження української спадщини (Prairie Centre for the Study of Ukrainian Heritage) Саскачеванського університету (Канада), який містить 126 оцифрованих інтерв'ю (із записаних 429), представлених в аудіоформаті, з геолокацією кожного населеного пункту, де проводилося записування командою В. Нолла у ході реалізації авторського проєкту у 1993-1995 pp. [31].

Комітет США з питань інформування про Голодомор-Геноцид (U.S. Committee for Ukrainian Holodomor-Genocide Awareness) містить посилання на дослідження, фільми про голод та записи усної історії. Фундація Українського голоду-геноциду (з осідком у м. Чикаго) також містить посилання на опубліковані свідчення очевидців голоду [33].

Нащадки Гарета Джонса створили сайт з факсиміле його щоденників, зокрема, і про голод в Україні; його статей про голод; анотації тематичних публікацій [23].

У середині 2000-х pp. під час реалізації бібліотечного проєкту Гарвардського університету «Digital Initiative» (2005-2007 pp.) весь архів інтерв'ю під назвою «Проєкт Гарвардського університету про радянську соціальну систему» (1948-1953) разом із відповідними методичними по-

сібниками було оцифровано й розміщено у відкритому доступі в мережі Інтернет – понад 150 документів зі згадками про голод [29].

3. Тематичні розділи/сторінки на неспеціальних ресурсах (інституційних, інформаційних, освітніх вебресурсах, сайтах державних органів, громадських організацій тощо) – наймасовіша і найстарша група. Водночас – найбільш «рухлива» і найвразливіша. Одна з причин зникнення – це комерціалізація Інтернету: в результаті зміни підходів до відкритості електронних ресурсів частина з них відійшла з відкритого доступу. Друга причина – «природна»: автори/ініціатори проєктів перестали ними опікуватися (обставини різні – фінансові, зміна покоління); безгосподарні проєкти зникають з мережі. Це стосується майже винятково західних ресурсів.

На жаль, порівняльний аналіз тематичного «голодоморознавчого» сегменту Мережі станом на початок 2000-х років з нинішнім станом тих самих ресурсів чітко підтверджує загальновідому тезу про крихкість електронних ресурсів взагалі і мережевих зокрема. Так, станом на початок 2010-х рр. на сайті газети «Ukrainian Weekly» було опубліковано близько 30 свідчень [18], сьогодні вони вже недоступні. Недосяжний і двомовний ресурс «Сторінка пам'яті жертв Голодомору», який містив три спогади українською мовою (два з них перекладені англійською) [14]; два десятиліття тому на сайті Українсько-Канадського конгресу, Відділення в Торонто, були представлені близько 70-ти відеосвідчень та спогадів з транскриптами українською (з англійською анотацією) та англійською мовами (1998-2002) [26]. На сьогодні цих свідчень на зазначеному сайті ми не знаходимо.

Одним із перших мережевих ресурсів про Голодомор був створений організацією InfoUkes Inc. – канадським інформаційним ресурсом про Україну; це з 1997 р. була спеціальна сторінка сайту. Нині на цьому сайті представлено короткий довідку про штучний голод в Україні і рекомендації звертатися до низки інших ресурсів (частина з яких не працює, що у користувачів створює вкрай негативне враження про увесь ресурс взагалі). Серед них – передрук публікації з журналу FORUM (1974) з листом дівчини до професора Харківського університету, написаним 1933 р. Тут також помилково виставлені фотографії голоду 1921 р. для ілюстрації голоду 1932-1933 рр. [27]. Відтак цінність цього ресурсу зводиться зараз до суто меморіального аспекту; по-суті, це – «музейний експонат» з історії представлення тематики Голодомору в Інтернеті.

Пошукові інструменти Мережі не знаходять також посилання на цікаву Інтернет-виставку документів з радянських архівів, організовану 1986 р. Бібліотекою Конгресу США під назвою «Український голод» [34].

З активних дотепер ресурсів варто відзначити 11 інтерв'ю, записаних у 1983-2019 рр. та збережених у Архіві Центру історії імміграції Університету Міннесоти (Ukrainian Famine Survivors in Minnesota oral history project collection).

4. «Живі свідчення» – наймолодша група, що від середини 2010-х рр. впевнено завойовує інформаційний простір. Великою мірою це досягається завдяки розміщенню інтерв'ю з очевидцями голоду на найпопулярнішому відеохостингу *YouTube*, який має широку аудиторію користувачів.

Нещодавно в Мережі була презентована оцифрована версія відеозапису оригінальних усних свідчень, представлених на першому спеціальному науковому симпозиумі до 50-х роковин Голодомору (25-26 березня 1983 р., Монреаль, Канада). Продюсерами проєкту оцифрування виступили Юрій Луговий, Зорянна Гриценко-Лугова та Володимир Гайдук; проєкт завершено у січні 2020 р. (опубліковано 13 свідчень) [13].

Нині дедалі виразніше простежується тенденція, коли різноманітні проєкти активно залучають саме відеозаписи свідчень очевидців або спогадів про Голодомор. Це зрозуміло, адже, в сучасних умовах відеозйомка не потребує спеціальної техніки та навичок. До того, на відміну від документальних і навіть фото- і кінодокументальних джерел, аудіовізуальні формати представляють не статичну картину трагедії, а «живий» наратив. Це своєрідна категорія, яку можна виокремити в групу «live testimonies». Проте подібні ресурси складно аналізувати, оскільки більшість із них, хоча й паспортизована, але представлена у фрагментах; записування проводиться за різними методиками, не завжди оприявленними, на різному професійному (а частіше – непрофесійному) рівнях і т.п. Зазвичай ці ресурси «оживають» в жалобні листопадові дні, коли увесь світ запалює свічки в пам'ять жертв Голодомору.

Упродовж середини 2010-х – 2021 рр. *YouTube* сконцентрував не менше 300 більш-менш оригінальних ресурсів, що їх можна ідентифікувати за відповідним запитом (Свідчення очевидців про Голодомор). Наведемо приклади найбільш популярних ресурсів, що їх можна знайти в мережі під різними назвами: «Життя у голоді: свідчення очевидців Голодомору» (Канал Україна, 2020) (<https://www.youtube.com/watch?v=u9BcVMP2tRk>); «Голодомор в Україні: спогади живих свідків геноциду» (DW Ukrainian, 2019) (<https://www.youtube.com/watch?v=o5RNpYNEc4Y>); «Голод. Спогади очевидця» (Громадське ТБ Черкаси) (https://www.youtube.com/watch?v=xwS_SyFC-7g); ««Хотіли винищити нас, українців»: свідки Голодомору розповідають про пережите» (Радіо Свобода, 2021) (<https://www.radiosvoboda.org/a/holodomor-ekspedytsiya-rozpovidi-svidkiv/31573571.html>); Проєкт «Радіо Свобода збирає свідчення про Голодомор» (2016) (колекція нараховує 9 свідчень) (<https://www.radiosvoboda.org/p/5633.html>) та ін. З-поміж них трапляються приватні проєкти: Запис Ярослава Кендзьора, 1996 (опубліковано 2019 р., Кіровоградщина) (https://www.youtube.com/watch?v=h19Y6_wcKcc).

Якщо припустити, що на один запис припадає від одного до двох свідчень, то число свідчень може становити бл. 500. Пошук в мережі за словосполученням «Голодомор Youtube» дає понад 220 тис. результатів; за словосполученням «Голодомор свідчення Youtube» – майже на порядок менше: 29 тис. результатів, «Голодомор свідки Youtube» – 30 тис., «Голодомор очевидці Youtube» – лише 10 тис. результатів. Така динаміка виглядає цілком логічною, адже в міру уточнення пошукового запиту ми зменшували імовірність «зайвих» і «випадкових» результатів.

Безумовно, необхідні подальші наполегливі студії цього виду е-ресурсів. Причому мова йде вже про такий масив, що його не просто охопити традиційними інструментами історика, без застосування спеціальних програмних засобів [10]. Проте, користуючись традиційними засобами – візуальним переглядом кількох сотень сторінок, вже зараз можна зро-

бити припущення, що в цій категорії у світовій мережі функціонує не менше тисячі оригінальних свідчень.

Під час розгляду питомих українських е-ресурсів із Голодомору, не можна оминати такої болючої проблеми, як їх нищення на догоду політичній кон'юнктурі. Йдеться про свідоме форматування гуманітарної політики у сфері історичної пам'яті щодо Голодомору, що тривала останні десятиліття. Для політичних злодіїв відповідні Інтернет-ресурси ставали легкою мішенню, адже на відміну від друкованого видання, їх набагато простіше (і швидше) знищити.

Наведемо лише окремі факти. На 2007 р. сайт Держкомархіву України нараховував понад 40 позицій Інтернет-ресурсів з проблеми Голодомору, що були відображені у спеціальному каталозі ресурсів [1]. На сьогодні частина ресурсів виявилася переформатованою, частина – модернізованою і такою, що функціонує за іншими адресами, під зміненими назвами. Проте і їх залишилося менше половини, решта безслідно зникла з мережі і навіть не зафіксована Архівом Інтернету [22].

У 2010 р. із зміною політичної влади блискавично зникли відповідні ресурси з Офіційного Інтернет-представництва Президента (розділ «До 75-х роковин Голодомору в Україні», насичений різноманітними матеріалами). Нагадаємо, що у зв'язку з реалізацією масштабного проєкту, ініційованого 2007 р. третім президентом України (2005–2010), в українському сегменті Інтернету з'явилися не менше 500 регіональних ресурсів різного рівня і ступеня насиченості. Вони розмістилися на сайтах усіх без винятку державних архівів областей, навіть за межами території Голодомору – в Криму (Державний архів в АРК), на Закарпатті, в Галичині. Так само у більшості обласних, районних державних адміністрацій, міських і селищних рад, обласних і районних рад були створені регіональні і локальні сегменти умовного електронного Архіву Голодомору. Більшість із них містили, окрім сканів архівних документів, ще транскрипти або републікації усних свідчень, як першопублікації, так і електронні репліки традиційних книжкових видань або публікацій на сторінках місцевої преси. Сьогодні всі ці електронні ресурси годі шукати. Схожа доля спіткала багато інших ресурсів по усіх сайтах облдержадміністрацій та сайтах державних архівів областей – вони пройшли тотальну «стерилізацію», у результаті чого майже усі без винятку спеціальні розділи з регіональними ресурсами про Голодомор було знято. Цінність ресурсів цієї категорії полягала в їх максимальній наближеності до регіону і до людей; вони наповнювалися здебільшого красзнавцями та вчителями, містили публікації оригінальних місцевих свідчень. Причому, ті з них, що не були продубльовані в місцевій пресі або передані на архівне зберігання, зникли безслідно. Це серйозна втрата джерельної бази – мінімум кілька тисяч (якщо брати по кілька свідчень на ресурсе).

На цьому перелік втрат електронних ресурсів про Голодомор не вичерпується. Акумуляований від 2007 р. на сайті «Україна–3000» масив усної історії з Голодомору (бл. 1900 свідчень) був знищений під час гакерської атаки, що сталася, за нашими даними, у середині 2010-х рр. Після 24 лютого 2022 р. – відкритого воєнного нападу Росії на Україну, немає потреби шукати відповідь на питання кому це було вигідно [2, с.143].

Після 2010 р. від тематичного ресурсу сайту Галузевого державного архіву СБУ залишився тільки слід у вигляді сторінки з бази даних на старій версії сайту Державної архівної служби України [4], а посилання зі старого сайту Держкомархіву зараз просто ведуть на сайт СБУ [2, с.141-142]. Збереженими залишилися посилання на факсиміле документів, проте оцифровані копії щоденників, переліки документів, зокрема з архівно-слідчих справ – зникли.

Можна констатувати зникнення низки ресурсів, серед них, зокрема: Документи про Голодомор в Україні 1932-1933 рр. з архіву Міжнародного комітету Червоного Хреста (Comité international de la Croix-Rouge) (<http://www.fonjallaz.net:80>); Голодомор у Києві (це – свідчення очевидців, фотодокументи на сайті «Інтернет-репортер» (2006). В особистому архіві авторки наявні файли з текстами та відповідними адресами (нині – не актуальними) кількох десятків свідчень.

Подібні проблеми характерні для «голодоморознавчих» ресурсів Українського інституту національної пам'яті: геоінформаційна система «Голодомор 1932-1933 років в Україні», метою якою декларувалося наповнення сторінок населених пунктів України відомостями про голод (зокрема, про кількість жертв в конкретних містах і селах), нині не працює.

Висновки. Проведений аналіз дозволив виокремити чотири групи е-ресурсів: від спеціалізованих електронних архівів до трансляцій в YouTube інтерв'ю очевидців голоду. Перша група (*спеціалізовані е-архіви*) є найбільш цілісною з точки зору інтеграції джерел, їх варіативності та ефективної репрезентації. Вдалим результатом поєднання зусиль істориків та ІТ-фахівців є «Цифровий архів Голодомору» (2020-) та Проєкт МАПА. Останній залучає абсолютно нові для гуманітаристики інструменти репрезентації інформації, її збирання та аналізу – геоінформаційні системи.

Більшість проєктів другої групи (*спеціальні тематичні ресурси*) походять із зарубіжного сегменту Інтернету, що пов'язано з цілеспрямованим фінансуванням численних (здебільшого – приватних та громадських) ініціатив. Українські науковці зосереджені переважно на роботі з потужними академічними інтеграційними базами.

Третя група (*тематичні сторінки неспеціальних ресурсів*) ілюструє фатальну в українських реаліях залежність електронних ресурсів (особливо – чутливої тематики) від політичної кон'юнктури, на відміну від чинників, що спричиняють зникнення з Мережі аналогічних зарубіжних проєктів (зазвичай це фінансові чинники або нестача людських ресурсів для продовження супроводу певного Інтернет-проєкту). Цей аспект може бути покладений в основу подальшого дослідження тривалої історії інформаційної війни Кремля проти України.

Джерела четвертої групи (*живі свідчення*) витворюються переважно ситуативно, напередодні чергових роковин Голодомору як інформаційного приводу та є зручним інструментом переведення історії зі сторінок книжок у видимий формат, адже можна бачити і чути оповіді очевидців про пережите восени-взимку 1932-1933 рр., не докладаючи особливих зусиль до пошуку ресурсів. Остання група впевнено «завойовує» інформаційний простір і стає дедалі популярнішою.

Загалом варто констатувати, що різні інституції, представники різних країн докладають значних зусиль для полегшення доступу до джерел про Голодомор. Продовження наповнення баз та архівів першої групи засвідчить закінчення пошуку архівних документів про голод, а відхід покоління очевидців прискорить інтеграцію усної історії до таких історичних е-проектів. Водночас проблематика зайвий раз засвідчила потенційну нестійкість та нетривалість життя джерел, викладених лише у мережі, активізуючи дискусії з докладавання зусиль для їхнього збереження як історичних документів.

Список використаних джерел і літератури:

1. Боряк Г. Інтернет-ресурси документально-публіцистичних матеріалів з проблеми Голодомору [2003-2007]. URL: <https://old.archives.gov.ua/Sections/Famine/Resoures.php> (Дата звернення: 13.10.2022).
2. Боряк Г., Лобузін К., Юркова О. Цифровий архів Голодомору в Україні 1932-1933 рр. як універсальний джерельний мережевий ресурс: документальний та візуальний сегменти проєкту. *Український історичний журнал*. 2021. Вип. 2. 140 с.
3. Вінницька І. Огляд Архіву усної історії Українсько-Канадського Дослідчо-Документаційного Центру. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=IUN8M0Igw-4> (Дата звернення: 13.10.2022).
4. Голодомор 1932-1933 рр. в Україні: Опис колекції документів ГДА України. URL: <https://old.archives.gov.ua/Sections/Famine/Publicat/index.php?1932> (Дата звернення: 13.10.2022).
5. Голодомор 1932-1933 рр. *Харківська область*. URL: www.golodomor.kharkov.ua
6. Голодомор: мозаїка історії. Експедиції 2020-2021. *Музей Голодомору*. URL: <https://map.memorialholodomor.org.ua/masovuj-shtuchnyj-golod-1921-1923/> (Дата звернення: 13.10.2022).
7. Електронний архів Українського визвольного руху. URL: <https://avr.org.ua/>
8. Записи та світлини з приватного архіву Олени Чебанюк. URL: <https://old.honchar.org.ua/p/spohady-ochevydsiv-holodomoru-yak-vse-bulo-naspravdi/> (Дата звернення: 13.10.2022).
9. Інтернет-Архів Епохи Голодомору: HREC. URL: <https://holodomorepoch-ia.com/> (Дата звернення: 13.10.2022).
10. Левчук О. Архівні електронні інформаційні ресурси як джерело історичної інформації. *Архіви України*. 4. 2020. С. 53-56. URL: <https://au.archives.gov.ua/index.php/au/article/view/88/51> (Дата звернення: 13.10.2022).
11. Нолл В. Трансформація громадянського суспільства: Усна історія української селянської культури 1920-1930-х років. Київ: Родовід, Центр досліджень усної історії і культури, 1999. 559 с.
12. Свідчення очевидців про Голодомор: [Інформаційний запит до пошукової системи Google]. URL: <http://surl.li/fqgae> (Дата звернення: 13.10.2022).
13. Свідчення очевидців штучного голоду в Україні 1932-1933 рр. URL: <https://www.youtube.com/user/splicersplicer1/videos> (Дата звернення: 13.10.2022).
14. Спогади очевидців. Сторінка пам'яті жертв Голодомору. URL: www.holodomor.org/witness.shtml (Дата звернення: 13.10.2022).
15. Спогади. *Національний музей Голодомору-геноциду*. URL: <http://surl.li/fqgek> (Дата звернення: 13.10.2022).
16. Щур М. У Канаді врятовані унікальні записи першого симпозиуму про Голодомор. *Радіо Свобода* (23 січня). URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/ocyfrovany-videoarkhiv-pro-pershu-konferentsiju-pro-holodomor/30391811.html> (Дата звернення: 13.10.2022).

17. Eyewitness Accounts. *The Ukrainian Weekly*. URL: www.ukrweekly.com/old/archive/Great_Famine/accounts.shtml (Дата звернення: 13.10.2022).
18. Holodomor Eyewitness and Survivor Accounts and Analysis. *Holodomor Resource Library*. URL: <https://holodomorct.org/holodomor-survivor-eyewitness-accounts> (Дата звернення: 13.10.2022).
19. Holodomor Resource Library. URL: <https://holodomorct.org/> (Дата звернення: 13.10.2022).
20. Holodomor Survivors Tell Their Stories. *The Ukrainian Canadian Research and Documentation Center*. URL: www.holodomorsurvivors.ca/Survivors.html; www.holodomorsurvivors.com (Дата звернення: 13.10.2022).
21. Holodomor: Oral History. Archive. *The Ukrainian Canadian Research & Documentation Centre*. URL: http://www.ucrdc.org/Archive-Oral_History-Holodomor.html (Дата звернення: 13.10.2022).
22. Internet archive. URL: <https://archive.org> (Дата звернення: 13.10.2022).
23. Jones, Gareth Richard Vaughan. *Hero of Ukraine (1905-1935). A Man Who Knew Too Much...* [Електронний архів Гарета Джонса]. URL: <https://www.garethjones.org/index.htm> (Дата звернення: 13.10.2022).
24. Recommended Resources for Information about the Holodomor (Famine Genocide in Ukraine): *Holodomor Resource Library*. URL: <https://holodomorct.org/holodomor-information-links/> (Дата звернення: 13.10.2022).
25. Resources: HREC. URL: www.holodomor.ca/resources/documents-and-sources/documents (Дата звернення: 13.10.2022).
26. Testimonies. *Famine-Genocide in Ukraine 1932-1933*. URL: www.faminegenocide.com/resources/resources.html#testimonies (Дата звернення: 13.10.2022).
27. The Artificial Famine/Genocide in Ukraine 1932-33 (InfoUkes Inc.). (2009). URL: <http://www.infoukes.com/history/famine/> (Дата звернення: 13.10.2022).
28. The Great Famine Project: Home/Historical Atlas. *MAPA: Digital Atlas of Ukraine*. URL: <https://gis.huri.harvard.edu/great-famine-project>. (Дата звернення: 13.10.2022).
29. The Harvard Project on the Soviet Social System. Online. *Harvard College Library. About the Collection*. URL: <https://library.harvard.edu/sites/default/files/static/collections/hpss/about.html#about> (Дата звернення: 13.10.2022).
30. The Maniak Collection: Holodomor Digital Collections. *HREC*. URL: <https://vitacollections.ca/HREC-holodomordigitalcollections/3653261/gallery> (Дата звернення: 13.10.2022).
31. Transformation of Civil Society: Oral History of Ukrainian Village Culture of the 1920-30s. URL: <https://drc.usask.ca/projects/pcuh/transformation/eng/> (Дата звернення: 13.10.2022).
32. Ukrainian Famine Survivors in Minnesota oral history project collection. URL: <https://archives.lib.umn.edu/repositories/6/resources/9184#> (Дата звернення: 13.10.2022).
33. Ukrainian Genocide Famine Foundation. URL: <https://ukrainiangenocide.org> (Дата звернення: 13.10.2022).
34. Wynnuckuj, Iroida, Isajiw, Wsevolod W. The Famine Witnesses: Oral Histories in North America. *Famine-genocide in Ukraine, 1932-1933: Western Archives, Testimonies and New Research* / ed. by Wsevolod W. Isajiw. Toronto: Ukrainian Canadian Research and Documentation Centre, 2003. P. 67-83.

References:

1. The Artificial Famine/Genocide in Ukraine 1932-33 (InfoUkes Inc.). (2009). URL: <http://www.infoukes.com/history/famine/> [in Ukrainian].

2. Boriak, H. (2007). Internet-resursy dokumental'no-publitsystychnykh materialiv z problemy Holodomoru [2003-2007]. URL: <https://old.archives.gov.ua/Sections/Famine/Resources.php> [in Ukrainian].
3. Boriak, H., Lobuzina, K., Yurkova, O. (2021). Tsyfrovyj arkhiv Holodomoru v Ukraini 1932-1933 rr. iak universal'nyj dzhel'nyj merezhevyj resurs: dokumental'nyj ta vizual'nyj segmenty proektu. *Ukrains'kyj istorychnyj zhurnal*. Vyp. 2. S. 140. [in Ukrainian].
4. Elektronnyj arkhiv Ukrain's'koho vyzvol'noho rukhu (2013). URL: <https://avr.org.ua/> [in Ukrainian].
5. EyewitnessAccounts. (1983). *The Ukrainian Weekly*. URL: www.ukrweekly.com/old/archive/Great_Famine/accounts.shtml [in Ukrainian].
6. The Great Famine Project: Home/Historical Atlas. *MAPA: Digital Atlas of Ukraine*. URL: <https://gis.huri.harvard.edu/great-famine-project> [in Ukrainian].
7. The Harvard Project on the Soviet Social System. Online. *Harvard College Library. About the Collection*. URL: <https://library.harvard.edu/sites/default/files/static/collections/hpsss/about.html#about> [in Ukrainian].
8. Holodomor 1932-1933 rr. Kharkivs'ka oblast'. URL: www.golodomor.kharkov.ua [in Ukrainian].
9. Holodomor 1932-1933 rr. v Ukraini : Opys kolektsii dokumentiv HDA Ukrainy. URL: <https://old.archives.gov.ua/Sections/Famine/Publicat/index.php?1932> [in Ukrainian].
10. Holodomor Eyewitness and Survivor Accounts and Analysis. *Holodomor Resource Library*. URL: <https://holodomorct.org/holodomor-survivor-eyewitness-accounts/> [in Ukrainian].
11. Holodomor: mozaika istorii. Ekspedytsii 2020-2021. *Muzej Holodomoru*. URL: <https://map.memorialholodomor.org.ua/masovyj-shtuchnyj-golod-1921-1923/> [in Ukrainian].
12. Holodomor: Oral History. Archive. *The Ukrainian Canadian Research & Documentation Centre*. URL: http://www.ucrdc.org/Archive-Oral_History-Holodomor.html [in Ukrainian].
13. Holodomor Resource Library. URL: <https://holodomorct.org/> [in Ukrainian].
14. Holodomor Survivors. Tell Their Stories. *The Ukrainian Canadian Research and Documentation Center*. URL: www.holodomorsurvivors.ca/Survivors.html; www.holodomorsurvivors.com [in Ukrainian].
15. Internet archive. URL: https://archive.org [in Ukrainian].
16. Internet-Arkhiv Epokhy Holodomoru: *HREC*. URL: https://holodomorepochia.com/The_Maniak_Collection:Holodomor_Digital_Collections.HREC. URL: <https://vitacollections.ca/HREC-holodomordigitalcollections/3653261/gallery> [in Ukrainian].
17. Jones, Gareth Richard Vaughan. (2001). *Hero of Ukraine (1905-1935). A Man Who Knew Too Much*. URL: <https://www.garethjones.org/index.htm> [in Ukrainian].
18. Levchuk, O. (2020). Arkhivni elektronni informatsijni resursy iak dzhereło istorychnoi informatsii. *Arkhivy Ukrainy*. Vyp. 4. S. 53-56. URL: <https://au.archives.gov.ua/index.php/au/article/view/88/51> [in Ukrainian].
19. Noll, V. (1999). Transformatsiia hromadians'koho suspil'stva: Usna istoriia ukrains'koi selians'koi kul'tury 1920-30x rokiv. Kyiv: Rodovid, Tsentr doslidzhen' usnoi istorii i kul'tury. 559 s. [in Ukrainian].
20. Recommended Resources for Information about the Holodomor (Famine Genocide in Ukraine): *Holodomor Resource Library*. URL: <https://holodomorct.org/holodomor-information-links/>

21. Resources: HREC. URL: www.holodomor.ca/resources/documents-and-sources/documents
22. Schur, M. (2020). U Kanadi vriatovani unikal'ni zapysy pershoho sympoziumu pro Holodomor. *Radio Svoboda* (23 sichnia). URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/ocycfrovanu-videoarkhiv-pro-pershu-konferentsiju-pro-holodomor/30391811.html> [in Ukrainian].
23. Spohady. Natsional'nyi muzei Holodomoru-henotsydu. URL: https://www.google.com/maps/d/u/0/viewer?ll=49.4206415226497%2C33.91022152067909&z=7&mid=1CiwHjffdA8xdz4yQZxwMeTqovn641pf6&fbclid=IwAR2nfDw_FRmYysZ7PD00JvUrph3ZZqbhw1RXIiF5XtPGocO5GikJCH7MTY [in Ukrainian].
24. Spohady ochevydtsiv. Storinka pam'iaty zhertv Holodomoru. URL: www.holodomor.org/witness.shtml [in Ukrainian].
25. Svidchennia ochevydtsiv pro Holodomor. URL: <http://surl.li/fqgae> [in Ukrainian].
26. Svidchennia ochevydtsiv shtuchnoho holodu v Ukraini 1932-1933 rr. URL: <https://www.youtube.com/user/splicersplicer1/videos>. [in Ukrainian].
27. Testimonies. Famine-Genocide in Ukraine 1932-*1933. URL: www.faminegenocide.com/resources/resources.html#testimonies
28. Transformation of Civil Society: Oral History of Ukrainian Village Culture of the 1920-30s. URL: <https://drc.usask.ca/projects/pcuh/transformation/eng/>
29. Ukrainian Famine (Part of the Library of Congress's Soviet Archives Exhibit). *Library of Congress*. URL: www.loc.gov/exhibits/archives/ukra.html.
30. Ukrainian Famine Survivors in Minnesota oral history project collection. URL: <https://archives.lib.umn.edu/repositories/6/resources/9184#>.
31. Ukrainian Genocide Famine Foundation. URL: <https://ukrainiangenocide.org/>
32. Vynnyts'ka, I. (2021). Ohliad Arkhivu usnoi istorii Ukrain's'ko-Kanads'koho Doslidcho-Dokumentatsijnoho Tsentru. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=IUN8M0Igw-4> [in Ukrainian].
33. Wynnnyckyj, Iroida, Isajiw, Wsevolod W. (2003). The Famine Witnesses: Oral Histories in North America. *Famine-genocide in Ukraine, 1932-1933: Western Archives, Testimonies and New Research* / ed. by Wsevolod W. Isajiw. Toronto: Ukrainian Canadian Research and Documentation Centre, 2003. P. 67-83.
34. Zapysy ta svitlyny z pryvatnoho arkhivu Oleny Chebaniuk. (2013). URL: <https://old.honchar.org.ua/p/spohady-ochevydtsiv-holodomoru-yak-vse-bulo-naspravdi/> [in Ukrainian].

Tetiana Boriak

ELECTRONIC RESOURCES ON THE HOLODOMOR: CLASSIFICATION AND SPECIFICITY OF FUNCTIONING

The article analyzes electronic resources of Holodomor 1932-1933 and suggests their division into four groups. The sources are Ukrainian and foreign electronic resources, including those that have disappeared from the network. The author points at factors that influenced their disappearance from Internet. Influence of political factors over preservation and wholeness of electronic resources about Holodomor is shown.

Key words: Holodomor 1932-1933, electronic resources, Holodomor sources, oral history, database, humanitarian policy.

Отримано: 25.10.2022 p.